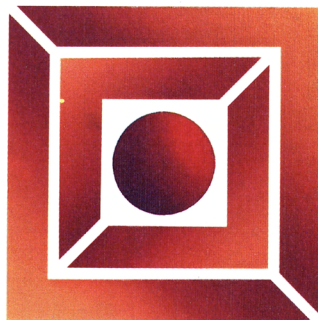

MARKEDSBASERT KRAFTOMSETNING I NORGE

Jørgen Bjørndalen
Einar Hope
Eivind Tandberg
Berit Tennbakk

Senter for anvendt forskning **Rapport nr. 7'89**
Norges Handelshøyskole – Sosialøkonomisk institutt, Universitetet i Oslo
ISSN 0332-8333

Senter for anvendt forskning (SAF) publiserte rapporten Markedsbasert kraftomsetning i Norge i 1989.

Nilsen, Y. (2025). Norges Handelshøyskole og randsoneinstitusjonene. I K. T. Elvbakken & V. Schwach (Red.), *Kunnskap og politikk: Forskning, forvaltning og forskningsinstitutter* (s. 283–301). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa530112>

Kapittel 12

Norges Handelshøyskole og randsoneinstitusjonene

Yngve Nilsen

Innledning

Randsoneinstitusjoner, som en kategori, ble et begrep i den norske forskningspolitikken fra midten av 1980-tallet. De skulle ha en plass mellom de to hovedkategoriene av forskningsinstitusjoner, universitets- og høyskolesystemet på den ene siden og forskningsinstituttene på den andre. De skulle på noen måter være en del av et høyere lærested, men på andre måter fungere som selvstendige forskningsinstitutter. Å gi en enhetlig definisjon utover dette er vanskelig (Knain, 1994, s. 7–8). Som vist i kapittel 5, vokste antallet randsoneinstitusjoner på 1980- og 1990-tallet, men i 2020-årene finnes det knapt slike institusjoner igjen. Ved Norges Handelshøyskole (NHH) ble det skapt en randsone allerede på 1930-tallet, lenge før begrepet kom i vanlig bruk.

I dette kapitlet rettes oppmerksomheten mot de forskningsorienterte institusjonene som har vokst fram i tilknytning til NHH, opprettet i 1936.¹ To temaer vil få særlig oppmerksomhet. For det første, hvordan randsonestitutene oppstod og utviklet seg fram til sin nåværende form. Det startet med de første, midlertidige instituttene som oppstod allerede før selve NHH ble opprettet. Utviklingen blir fulgt fram til Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning (SNF) ble et aksjeselskap i 2002. Hvem tok initiativene til instituttene, og hva slags profil fikk de? Det andre hovedtemaet er spenningen mellom forventninger og initiativer fra handelshøyskolens institusjonelle omgivelser på den ene siden, og forventninger og initiativer fra NHH internt på den andre. Initiativene og spenningene vil selvfølgelig gjenspeile generelle forskningspolitiske strømninger i de ulike periodene.

Samtidig utforskes den samfunnsmessige betydningen av at NHH har hatt en randsonerolle. Har det faktisk bidratt til å endre norsk økonomisk politikk? Dette undersøkes nærmere gjennom dypdykk i noen offentlige utredninger hvor Senter for anvendt forskning (SAF) hadde en rolle. Alle disse sakene er knyttet til en svært viktig historisk prosess, de nyliberale reformene som fant sted i 1980- og 1990-årene. Det nyliberale skiftet var en omfattende prosess som kan føres tilbake til et mangfold av aktører. Jeg hevder ikke at SAF var selve episenteret for skiftet i Norge. Poenget her er å vise at de forskerne ved NHH som var premissleverandører for det nyliberale skiftet, åpenbart trengte denne randsonestitutjonen som redskap.

¹ Empirien i dette kapitlet er for en stor del hentet fra Norges Handelshøyskoles historie, jf. referansen Bjørsvik, E. & Nilsen, Y. (2011). Medforfatter Elisabeth Bjørsviks deler av boka blir i dette kapitlet behandlet som en selvstendig publikasjon og referert til som (Bjørsvik, 2011). Selv bruker jeg egne deler av NHHs historie ved å vise til det primære kildematerialet jeg har brukt. I kapitlets avsnitt om SAF og det nyliberale skiftet, bruker jeg stoff som utdyper stoffet i boka om NHHs historie.

NHHs første forskningsorienterte randsoneinstitutter

Kontoret for forretningsøkonomisk forskning (f.f.f.) ble etablert i 1932, altså før moderinstitusjonen NHH. Mange av pådriverne var imidlertid de samme. Det dreide seg om bergenske næringsinteresser, blant annet organisert gjennom Foreningen til opprettelse av Norges Handelshøyskole i Bergen («Foreningen for»). Denne organisasjonen bidro med «2/3 dele av kontorets utgifter inntil kr 10 000», etter først å ha takket nei til å fullfinansiere det.² Det er først og fremst denne overlappingen av støttespillere som gjør det naturlig å snakke om Kontoret f.f.f. som den første representanten for NHHs randsone. De øvrige bidragsyterne til kontorets drift var Bergens Børs, Bergens Sparebank og Varekrigsfondet. I styret satt representanter for det lokale næringslivet, og den første lederen var sivilingeniøren Eilif W. Paulson.

«Foreningen for» var blitt opprettet allerede i 1916, med Kristofer Lehmkuhl som leder. En viktig del av foreningens virksomhet var innsamling av penger og opprettelse av fond beregnet på den framtidige høyskolens drift (Bjørsvik, 2011). I dette miljøet så man snarere for seg en selvstendig institusjon med statlige bidrag, framfor en statsinstitusjon (Bjørsvik, 2011, s. 39). Denne modellen ble imidlertid avvist av en komité oppnevnt av universitetet, der sosialøkonomene Ragnar Frisch og Ingvar Wedervang (s. 38) var med. Lehmkuhl svarte med å hevde at det var snakk om en høyskole til utdanning av praktiske forretningsmenn, ikke et vitenskapelig akademi (s. 39). Det er all grunn til å tro at Kontoret f.f.f. var tenkt som en tjuvstart på en slik handelshøyskole, og dette skulle føre prosjektet mest mulig i den retningen som det lokale næringslivet ønsket.

Forskningen ved Kontoret f.f.f. var organisert i form av eksternt finansierte prosjekter, noe som også er en viktig del av porteføljen ved dagens forskningsinstitutter. Disse prosjektene tok utgangspunkt i konkrete, dagsaktuelle problemstillinger innenfor ulike bransjer, og bruk av historiske data var viktig. Mens de første oppdragene synes å ha vært deskriptive og utredningsliknende, ble de analytiske ambisjonene etter hvert større. Studien av «industriens maskinfornyelser og konjunktursvingninger i perioden 1920–1937» bringer

² Norges Handelshøyskoles arkiv (NHHA), mappe 1, brev 07.01.1932 fra Foreningen for til Bergens Handelsforening.

tankene hen på senere innovasjonsforskning, ett år før den østerrikske økonomen Joseph Schumpeter utga klassikeren, *Business Cycles*. Vi vet lite om Paulsons planlagte prosjekt om «energiforsyningens økonomi», men tittelen peker fram mot noen av de innflytelsesrike utredningene fra NHH-randsonen som ble skrevet 50 år senere.

Kontoret f.f.f. var også i ferd med å gå inn i en rolle som næringspolitisk premissleverandør. En utredning som bygde på et større prosjekt for Norges Rederforbund, ble oversendt til et regjeringsoppnevnt utvalg som skulle ta for seg mulige skattelettelser for skipsfarten.³

Ved NHHs etablering ble imidlertid Kontoret f.f.f.s status straks et tema. Paulson argumenterte for at det burde bli en permanent institusjon med nær tilknytning til NHH:

Da instituttet i sitt arbeide til stadighet må holde seg i kontakt med bedrifter og personer i næringslivet, vil det også kunne bidra til å styrke forretningsverdenens følelse av at høiskolen gjennom instituttet stadig følger med i forretningslivets problemer og etter evne medvirker til deres løsning. På den annen side kan instituttets folk ved forelesninger og eksamenatorier bringe de studerende i kontakt med det stoff som innvinnes ved undersøkelsene, hvorved undervisningen kan gjøres anskuelig og aktuell.⁴

Handelshøyskolens første rektor var imidlertid Ingvar Wedervang, som var mindre entusiastisk. Wedervang fryktet at forskning på oppdrag av næringslivet skulle trekke de nyansattes oppmerksomhet bort fra undervisningen.⁵ Det foreløpige utfallet ble at Kontoret f.f.f. ble knyttet til handelshøyskolen, men stadig med selvstendig økonomi og med eget styre. Det ble da framhevet at randsonelinstitusjonen ville bli «et verdifullt bindeledd mellom det merkantile og det vitenskapelige liv».⁶

Året etter kom spørsmålet opp på nytt, med Ragnar Frisch på banen. Han fryktet at NHH ville få et ansvar for instituttets videre drift, noe som

³ NHH, Forretningsøkonomisk institutt, mappe I, beretning for 1938.

⁴ Samme, notat 20.01.1936.

⁵ Samme, notat 21.02.1936 til Eilif W. Paulsen.

⁶ *Bergens Tidende* 05.06.1936.

ville binde opp ressurser som trengtes til å bygge opp en bedriftsøkonomisk profesjonsutdanning.⁷

Kontoret forble imidlertid et randsoneinstitutt ved NHH fram til slutten av andre verdenskrig, da det ble fullt integrert under navnet Forretningsøkonomisk institutt. På denne tiden hadde Paulson lenge undervist på høyskolen, og han ble med årene både prorektor og rektor. Samtidig ble det akseptert å påta seg eksternt finansierte prosjekter på individnivå: «Det står enhver tjenestemann ved høyskolen fritt å påta seg oppdrag, enkeltvis eller i grupper, innenfor de rammer som gjelder for offentlige tjenstemenns adgang til å ha annen beskjeftigelse», heter det i et internt notat fra begynnelsen av 1970-årene.⁸ På denne måten levde mye av den sektor- og bransjerettede oppdragsforskningen videre innenfor NHH, men under bindestrekdisipliner som «fiskeriøkonomi» og «skipsfartøkonomi».

En tilsvarende skjebne som Kontoret f.f.f. fikk det andre randsoneinstituttet ved NHH, Institutt for salg og reklame. Det begynte med at Norsk reklameforening i 1929 henvendte seg til «Foreningen for» og beklaget at markedsføring og reklame ikke var nevnt i planene for den kommende høyskolen.⁹ Da oppstarten av handelshøyskolen var nærmere forestående, ble denne tanken videreført av Robert Kristensson. Han var påtroppende dosent og argumenterte for et professorat eller dosentur innenfor reklame og markedsføring. Kristenssons subsidiære forslag var å opprette et selvstendig institutt for forskning på «markedsanalys, försäljning och reklam».¹⁰

Kun det sistnevnte forslaget fikk gjennomslag, og i 1939 ble instituttet opprettet med Tyge Filseth fra Handelshøyskolen i København som bestyrer. Det ble dels finansiert av Norsk Rederforbund og dels av «Foreningen for». Under krigen fikk instituttet et oppsving, med finansiering fra bergensbedrifter som A/S Joh. Petersen, A/S Sundt og A/S Wallendahl & Søn. Reklameforeningen mislikte imidlertid at instituttet fikk en altfor lokal for-

⁷ NHHA, Forretningsøkonomisk institutt, mappe I, notat 12.01.1938 fra Wedervang til NHHs råd.

⁸ Samme, notat om NHHs deltakelse i forskningsoppdrag.

⁹ NHHA, mappe «Norges reklameforbund», brev 03.01.1929 fra Norges Reklameforbund til Foreningen for.

¹⁰ Samme mappe, PM 29.04.1936 av R. Kristensson.

ankring, noe som til sist endte med at Filseth trakk seg.¹¹ Det lyktes ikke å finne en annen instituttbestyrer, og Institutt for salg og reklame ble slått sammen med Forretningsøkonomisk institutt, som i sin tur altså ble integrert i NHH.

Handelshøyskolens første randsone forsvant dermed akkurat på samme tid som selve konseptet ble oppdaget og knesatt ved flere andre akademiske institusjoner. For eksempel ble Selskapet for industriell og teknisk forskning, SINTEF, opprettet i 1950 (se kapittel 8). I tillegg kom en lang rekke med sektortilknyttede institutter, samt institutter knyttet til forskningsrådene, fra det første, Norges teknisk-naturvitenskapelige forskningsråd (NTNF), ble opprettet i 1946. Selv om mange av disse nye instituttene ble knyttet til teknisk-naturvitenskapelig forskning, ville det neppe ha vært noen umulig tanke for handelshøyskolen å gi de tidlige bedriftsøkonomiske forskningsinstituttene en ny giv, framfor å legge dem ned. I stedet ble det de undervisningsorienterte randsoneinstitusjonene som vokste fram ved NHH i etterkrigstiden.

De undervisningsorienterte randsoneinstitusjonene

En av NHHs mest kjente randsoneinstitusjoner, Administrativt Forskningsfond (AFF), fikk fra starten et relativt misvisende navn. Fram til 1970-årene var det først og fremst en kursvirksomhet, altså i mindre grad en forskningsinstitusjon. AFF ble opprettet i 1952 av Rolf Waaler som, i likhet med Paulson, opprinnelig var sivilingeniør. For øvrig, hadde Waaler bakgrunn fra arbeidspsykologi og personalforvaltning. På samme måte som mennene bak Institutt for salg og reklame, var Waaler en pådriver for å introdusere et atferdsfag ved NHH. Høyskolen la ellers hovedvekt på de kvantitative og matematisk orienterte tradisjonene i økonomifaget. Waaler var imidlertid selv usikker på om og hvordan ledelsesfag passet inn i det eksisterende siviløkonomstudiet, og dermed ble løsningen et randsoneinstitutt. Midlene til AFFs virksomhet ble skaffet til veie ved en innsamling startet av Christianias Spigerverks direktør

¹¹ NHH, mappe II «Institutt for salg og reklame», notat 29.12.1945 fra Filseth,

Gunnar Schjelderup, etter et foredrag Waaler holdt for Norsk Studiegruppe for Administrasjon i Bergen i januar 1952.

Den andre undervisningsorienterte randsoneinstitusjonen, Norges Handelshøyskoles Kursvirksomhet, NHHK, ble etablert ved utgangen av 1950-årene. Daværende rektor Arne Fostvedt presenterte opplegget som en «extension»-virksomhet, den skulle stå for generell faglig formidling.¹² Utover i 1960-årene ble imidlertid NHHK noe langt mer. Etter hvert etablerte institusjonen postgymnasial bedriftsøkonomisk utdanning landet rundt, først og fremst i tilknytning til handelsgymnasier og militærleire. Denne formen for organisering av utdanningsvirksomhet skal ha inspirert Kristian Ottosen til utviklingen av forslagene om et system med distriktshøgskoler, og etter hvert ble flere av NHHKs tilbud integrert i det som ble distriktshøgskoler (DH) fra 1970-tallet, som regionale tilbud om økonomisk-administrativ utdanning.¹³

NHH og nye forskningsrettede institutter

Nye randsoneinstitutter orientert mot forskning dukket derimot ikke opp ved NHH før i 1970-årene. Initiativene kom dels innenfra og dels utenfra, og var begrunnet i ulike oppfatninger om hva et næringslivsrettet randsoneinstitutt skulle tjene til. Det er noe av bakgrunnen for at handelshøyskolen fikk to slike institutter i sin nærhet, henholdsvis Industriøkonomisk Institutt (IØI) og Senter for anvendt forskning (SAF).

Noen av de første initiativene som førte til disse to anvendte bedriftsøkonomiske forskningsinstituttene finnes i skjæringspunktet mellom industripolitikken og forskningspolitikken. I økende grad erkjente politikerne fra ulike partier at forskning var en sentral samfunnsfunksjon, også når det gjaldt næringspolitikken. Og i forlengelsen av denne erkjennelsen lå også ambisjoner om en sterkere politisk styring av forskningen.

¹² NHHK, mappe kursvirksomheten, notat 28.01.1958 fra Arne Fostvedt.

¹³ Ottosen ledet en rekke utredningsarbeider for postgymnasial utdanning fra først på 1960-tallet og oppnevnt av Gerhardsens tredje regjering, kjent som Ottosenkomiteens utredninger.

Det såkalte Holler-utvalget ble oppnevnt av Borten-regjeringen i 1969, etter en debatt om strukturproblemer i norsk industri. Kjell Holler hadde vært industriminister i Gerhardsens tredje regjering. I utvalgets utredning fra august 1972 ble det tatt til orde for å opprette et industriøkonomisk institutt, blant annet fordi en slik sentral enhet kunne kompensere for at mange norske bedrifter var for små til å organisere sine egne avdelinger for forskning og utvikling.¹⁴ Utvalget ønsket imidlertid ikke at dette instituttet skulle være tilknyttet NHH eller noen annen akademisk institusjon, men at det skulle være direkte underlagt Industridepartementet. Dette var i tråd med det såkalte sektorprinsippet for anvendt forskning, som ble artikulert av Bratteli-regjeringen i 1972, og som det var enighet om (Skoie, 2005, s. 63).

Holler-utvalget ville at instituttet skulle ha «politisk handlefrihet», samtidig som det ble foreslått et styre med til sammen 12 representanter for ulike brukergrupper (Skoie, 2005, s. 61). På en annen side gikk det også inn for at instituttet skulle legges til Bergen, med den begrunnelsen at NHH representerte et tyngdepunkt innenfor de økonomiske fagene.

Blant høringsinstansene til Holler-utvalgets utredning var NHH. Høyskolen var selvfølgelig positiv til forslaget om lokalisering, men samtidig nølende. Først og fremst pekte handelshøyskolen på at styringsorganene i utvalgets forslag syntes å være «overdimensjonert i forhold til omfanget og kompleksiteten i instituttets virksomhet», samtidig som academia ville stå helt uten representasjon.¹⁵ Ville politikerne og næringslivsorganisasjonene få for sterk innflytelse på forskningen? Samtidig var handelshøyskolen kritisk til tanken om at instituttets forskning bare skulle omfatte industrien, framfor å ta for seg næringslivet som helhet.¹⁶

På denne tiden var NHH inne i en diskusjon om å selv danne et rand-soneinstitutt. Forslaget, som opprinnelig kom fra Chr. Michelsens institutt (CMI), utløste en intern og prinsipiell debatt om eksternt finansiert forskning. Et viktig moment i denne diskusjonen var følgene for høyskolens egen utvikling. Allerede fra starten hadde den tatt en langt mer teoretisk retning enn

¹⁴ Utredning om behovet for og organiseringen av et Industriøkonomisk institutt, vedlegg til St.prp. 118 (1973–1974).

¹⁵ NHH, mappe forskning 1, notat NHHs uttalelse om utredning om behovet for og organiseringen av et industriøkonomisk institutt.

¹⁶ Samme sted.

mange av pådriverne hadde forventet. Fram mot 1970-årene hadde denne utviklingen fortsatt, og teoretisk modellbygging og internasjonal publisering hadde etter hvert fått så stor plass at de mer praktiske bindestrekdisiplinene hadde begynt å tape terreng. Handelshøyskolens tankegang var imidlertid langt på vei på linje med politikernes når det gjaldt forskningens mer direkte betydning for næringslivet. Høyskolen mente den hadde «forpliktelser overfor samfunnet når det gjaldt å bidra til økonomisk vekst og rasjonell anvendelse av samfunnets ressurser».¹⁷ Samtidig var høyskolen, som Wedervang i sin tid, oppmerksom på at virksomheten kunne trekke folk bort fra undervisningen og «svekke deres interesse for undervisningsarbeid».¹⁸

I november 1972 ble det fremmet et internt forslag om et senter for anvendt forskning. Bak dette stod en gruppe av vitenskapelig ansatte: Terje Hansen, Einar Hope, Arne Kinserdal, Agnar Sandmo, og etter hvert, Victor Norman. Alle var relativt unge, men de skulle bli blant de toneangivende ved høyskolen i årene som fulgte. De hadde alle levert viktige bidrag innenfor teoretisk økonomifaglig forskning, blant annet i forbindelse med studieopphold i USA.

Forslaget fikk støtte i høyskolens høyeste organ, kollegiet, og SAF ble etablert som en prøveordning i januar 1973. Det ble opprettet et interimstyre med to representanter foreslått av avdelingsstyret for de økonomiske fagene og to foreslått av studentene. Å skaffe finansiering til senteret viste seg å ikke være noe problem. De første registrerte prosjektene var konkrete og hadde bransjespesifikke problemstillinger, fortrinnsvis knyttet til maritime næringer. Eksempler er «torskefisket», «markedsanalyse for kjøp og salg av tankskip», «oljepriser» og «nordsjøoljens anvendelse». En viktig forskjell mellom disse og de prosjektene som i sin tid ble gjennomført hos Kontoret f.f.f., var at SAFs prosjekter i mindre grad hadde en lokal bergensforankring. Oppdragsgiverne var forvaltningsorganer og storbedrifter på et nasjonalt nivå, som NTNF, Kongsberg Våpenfabrikk og Statoil. Hvorvidt SAFs forskning egentlig representerte noe nytt, spurte imidlertid NHHs kollegium og sentrale ledelse seg. Det ble påpekt at virksomheten egentlig var en videreføring av den individuelle

¹⁷ Samme sted.

¹⁸ Samme sted.

oppdragsakkvisisjonen som mange vitenskapelig ansatte hadde drevet med lenge.¹⁹

Samtidig fant det også sted en viss intern dragkamp om omfanget av en framtidig randsoneforskning. En komité som arbeidet med spørsmålet, komiteen for SAFs framtid, mente at senteret måtte organiseres fastere, og at det måtte ha en permanent faglig og administrativ stab.²⁰ Forskerforbundet var på sin side klar på at økt satsing på eksternt finansierte prosjekter ikke måtte skje på bekostning av arbeidstakernes rettigheter og stillingssikkerhet, og denne fagforeningen krevde at institusjonene måtte ta på seg et fullverdig arbeidsgiveransvar.²¹ Også studentene var skeptiske. Dette var synspunkter som lignet dem som NHHs tidligste ledelse ga uttrykk for, da den var bekymret for at et sterkt oppdragsforskermiljø ville trekke ressurser vekk fra NHHs ordinære virksomhet.²²

Utfallet ble dannelsen av et randsoneinstitutt med spesielt nær tilknytning til moderorganisasjonen. Selv om de såkalte særskilt finansierte forskerstillinger ble plassert i SAF, var det meningen at de som hadde dem skulle følge en tradisjonell akademisk karrierevei. I senterets statutter ble det dessuten lagt vekt på at senteret skulle fremme «anvendt forskning på Høyskolens fagområder», og at aktiviteten skulle knyttes til undervisningen, fortrinnsvis på siviløkonomstudiets nylig opprettede 2. avdeling.²³

Arbeidet med et NTNf-tilknyttet industriøkonomisk institutt gikk sin gang. I april 1974 la Bratteli-regjeringen (Ap) og Industridepartementet fram den nevnte proposisjonen, den som blant annet anbefalte at det nye instituttet ble lagt til Bergen, med det mulige «samspillet med Norges Handelshøyskole» som hovedbegrunnelse.²⁴ Regjeringens forslag til organisering, lokalisering og oppgaver for Industriøkonomisk Institutt (IØI) ble vedtatt av Stortinget i desember 1974. Saksordfører var Rolf Furuseth fra Arbeiderpartiet, og han understreket betydningen av lokaliseringen: «Her kan en trekke veksler

¹⁹ NHHa. Mappe SAF I, notat 14.09.1976 fra utvalget for SAFs framtid til NHHs styre.

²⁰ Samme.

²¹ NHHa, mappe Forskning II, uttalelse 11.01.1977 fra Norsk Forskerforbund.

²² Samme, uttalelse 02.03.1977 fra NHHs studentrepresentanter.

²³ NHHa, mappe SAF II, «Vedtekter for Senter for Anvendt Forskning, vedtatt av kollegiet 15.11.1977».

²⁴ St.prp.nr. 118 (1973–1974), s. 20.

på Norges Handelshøyskole, Christian Michelsens Institutt og Universitetets faglige kompetanse».²⁵

Alt lå til rette for at IØI ville bli en viktig del av NHHs randsone. Instituttet ble lokalisert nær høyskolen, og samfunnsøkonomen Einar Hope ble direktør. Hope uttrykte imidlertid misnøye med at IØIs styre la for stor vekt på utredningspreget virksomhet i stedet for forskning, og i 1978 ble han i stedet direktør for SAF.²⁶ Hope ble da erstattet av Arne Selvik, som også var siviløkonom utdannet ved NHH, og samtidig sosiolog fra Universitetet i Bergen (UiB). Han stod i nær kontakt med samfunnsviterne fra UiB som arbeidet med maktutredningen.²⁷ I det hele tatt bør det ikke undervurderes at mange av sentrale norske samfunnsforskere primært må regnes med til et samlet samfunnsvitenskapelig Bergensmiljø, der både NHH, UiB og CMI inngår.²⁸

Selv om den fysiske nærheten til NHH hadde vært et viktig argument for å etablere IØI i Bergen, viser dette tidlige lederskiftet at handelshøyskolen så på SAF som det instituttet som svarte best til deres egne forventninger. De to instituttene fikk åpenbart også en ulik faglig profil. IØI fikk et større faglig mangfold, og forskningen tok mer eksplisitt fatt i politisk relevante problemstillinger. Med grunnbevilgning direkte fra Industridepartementet, i tillegg til oppdragsmidler fra NTNF, kunne IØI også opprettholde en større stab av fast ansatte forskere. Slik ble utvekslingen med moderorganisasjonen mindre. Like fullt, det ser ut til at SAF fikk størst betydning for utformingen av økonomisk politikk i tiåret som fulgte.

²⁵ *Bergens Arbeiderblad* 17.12.1974.

²⁶ Samtale 22.09.2008 med Einar Hope.

²⁷ Selvik var blant annet redaktør for Arbeidsnotat nr. 3 fra IØI (1977) *Perspektiver på ensidige industristeder*, referert i NOU 1978: 33 Maktutredningen. Om konsentrasjon og marknadsmakt.

²⁸ Viktige eksempler er Tor Rødseth, Kjell Lommerud og Jan Erik Askildsen, alle utdannet ved NHH, men senere økonomiprofessorer ved UiB. Videre samarbeidet NHH og UiB da NORAS opprettet LOS-senteret (For forskning om ledelse, organisasjon og styring) i 1987 (se kapittel 6).

«Anonyme forskere bak milliardavgjørelser»

Slik lød en overskrift i *Bergens Tidende* i desember 1989.²⁹ Med dårlig skjult lokalpatriotisme viste avisa til hvordan NHH-økonomene var i ferd med å få en rolle som premissleverandører for økonomisk politikk, en rolle som så langt hadde vært forbeholdt sosialøkonomene fra Universitetet i Oslo (UiO) og Forskningsavdelingen ved Statistisk Sentralbyrå. Alt tyder på at dette var en riktig og relevant observasjon. Eksemplene er tallrike, og jeg skal ta opp en del av de viktigste.

NHHs gjennombrudd som ekspertmiljø falt i tid sammen med et viktig skifte innenfor samfunnsøkonomisk tenking generelt, både faglig og politisk. Fellesnevnerne for de reformene som involverte NHH-økonomer, var markedsreformer, mindre offentlig styring og næringsnøytralitet. Med det sistnevnte menes forestillingen om at næringspolitikken vil skape mest mulig overskudd for samfunnet, så lenge den ikke begunstiger visse sektorer, bedrifter eller aktører framfor andre.

NHH var kort sagt en fødselshjelper for den prosessen som i ettertid gjerne kalles det nyliberale skiftet. Det er fristende å se en direkte sammenheng. Var den faglige tankegangen ved den bedriftsøkonomisk orienterte handelshøyskolen av natur mer åpen for nyliberalisme enn tankegangen ved det tradisjonelt planorienterte Sosialøkonomisk institutt ved UiO?³⁰ *Bergens Tidende* tenkte det seg slik: «Tidligere hadde Oslo-økonomene stempel for å elske planer, mens bergenserne ble regnet som dyrkere av det frie marked».³¹ Men så enkelt var det nok ikke.

I de fleste prosessene som tas opp nedenfor, arbeidet NHH-økonomene side om side med UiO-økonomer, uten at det førte til faglige motsetninger. Den faglige nyorienteringen skjedde samtidig i både Oslo og Bergen. Forskjellen var at NHH-økonomene åpenbart kjørte fram budskapene sine mer effektivt og overbevisende enn deres nære kollegaer ved UiO. En viktig grunn var at de hadde en randsoner, som de brukte målbevisst som politisk verktøy.

²⁹ *Bergens Tidende* 27.12.1989.

³⁰ Sosialøkonomisk institutt ved UiO skiftet navn til Økonomisk institutt i 2000.

³¹ *Bergens Tidende* 27.12.1989.

SAF og det nyliberale skiftet

Det kanskje mest kjente og best studerte eksemplet på at SAF var involvert i en liberaliseringsprosess, er dereguleringen av kraftmarkedet. Den fant sted med energiloven av 1990. Historikeren Lars Thue har studert denne prosessen og legger stor vekt på SAFs rolle som premissleverandør for energiloven. Einar Hope ved NHH og Steinar Strøm ved UiO var to sentrale pådrivere, men først og fremst blir Hope husket som «energilovens far» (Thue, 1996). Hope var på denne tiden også direktør for SAF, og fra midten av 1980-årene var han forfatter eller medforfatter av en rekke SAF-rapporter som på ulikt vis pekte fram mot dereguleringen av kraftmarkedet.³²

Kraftliberaliseringen er likevel et relativt sent eksempel. Selve gjennombruddet for NHH som politisk premissleverandør var deltakelsen i det offentlig oppnevnte Rente-utvalget, som leverte sin utredning i 1980 (NOU 1980:4). Samfunnsforskeren Espen Søylen har vist hvordan dette utvalget enstemmig avviste den rentepolitikken som så langt hadde vært «et sentralt element i det funksjonalistiske styringsregimet og samtidig et grunnleggende trekk ved Osloskolens økonomiske tenking» (Søylen, 2002, s. 28). Utvalget, som ble begynnelsen til slutten på den politisk styrte lavrentepolitikken, ble ledet av en av Oslo-miljøets mest ruvende skikkelser, Petter Jakob Bjerve fra Statistisk Sentralbyrå. Dessuten var Hermod Skånland fra Finansdepartementet med. Ingen fra NHH deltok i utvalget direkte, men NHH-forskerne Knut Boye, Kåre P. Hagen, Jan Tore Klovland, Victor Norman, Agnar Sandmo og Erling Steigum deltok med bidrag som ble trykt som vedlegg i utredningen. Dette gjorde de ikke som enkeltforskere, men ved at Rente-utvalget høsten 1978 engasjerte SAF til å gjennomføre en utredning om «rentepolitikk og ressursbruk» (NOU 1980: 4, s. 10). SAFs vedlegg til utvalgets NOU ble også publisert som *Studier i rentepolitikk og ressursallokering*, SAF-rapport 1979: 2. Innspillene ble slik kommunisert gjennom to kanaler, både ved det offentlige utvalgets rapport og samtidig som SAFs egen publikasjon.

Et senere eksempel på at SAF var involvert i et offentlig utvalg med stor betydning for senere norsk økonomisk politikk, var det såkalte Aarbakke-utvalget (NOU 1989: 14). Utvalgets mandat var å utrede beskatning av bedrif-

³² Registrert i Oria finnes «Økonomisk aktivitet, næringsstruktur og energiforbruk», Rapport SAF 3/1985, «Elektrisitetspriser og energiøkonomisering», Rapport SAF 7/1986.

ter og kapital, og det ble viktig for å utbre tanken om «næringsnøytralitet». Dette prinsippet innebærer at alle næringer og bedrifter skal være «underlagt de samme politiske rammebetingelsene» (Ovredal, 2005). Lederen Magnus Aarbakke var jurist og professor i skatterett, men blant de øvrige utvalgsmedlemmene var professor Kåre P. Hagen fra NHH. På samme måte som med Renteutvalget bidro flere SAF-forskere med bidrag som ble trykt som vedlegg. Jan Erik Askildsen bidro med ett vedlegg alene og ett sammen med Erik Fjærli fra Statistisk Sentralbyrå. Det førstnevnte ble også utgitt som SAF-publikasjon.³³ Det samme gjaldt et bidrag skrevet av Christian Andersen og Jan Gaute Sannarnes.³⁴ Professor Agnar Sandmo ved NHH skrev også et bidrag som ble trykt som vedlegg; denne gangen opptrådte han som representant for NHH (NOU 1989: 14, s. 310).

Fiskeriøkonomen Røgnvaldur Hannesson hadde en rolle i fiskerisektoren som lignet den Einar Hope hadde for kraftsektoren, i den forstand at han var en sterk forkjemper for å reformere fiskeriforvaltningen i en markedsliberal retning (Brox, 2003, s. 39–40). Hannesson ønsket å fordele omsettelige fiskekvoter på alle båter, hvorpå de «minst effektive» stod fritt til å selge til andre aktører. I motsetning til Hope fikk Hannesson aldri noe fullt gjennomslag for sin tankegang, men siden utgangen av 1980-årene har den vært allment kjent som et alternativ (Brox, 2003, s. 40). I løpet av 1980-årene skrev han et stort antall SAF-rapporter som var relevante for temaet.

Et siste eksempel på SAF-tilknyttede NHH-forskere med innflytelse på det nyliberale skiftet er Victor Norman, NHH-professor siden 1975. Mellom 1990 og 1991 ledet han det såkalte Effektiviseringsutvalget, som ble nedsatt av daværende arbeids- og administrasjonsminister Kristin Clemet i Per Syses (H) borgerlige koalisjonsregjering. Mandatet var å «beregne effektiviseringspotensialet i offentlig sektor» (NOU 1991: 28, innledning). Utvalgets hovedforslag var å fristille tjenesteytende enheter, innføre stykkprisfinansiering etter oppnådde resultater, myke opp sentralt fastsatte standardkrav, samt å fremme konkurranse enhetene imellom. Effektiviseringsutvalgets rapport fikk i første omgang begrenset oppmerksomhet fra politikernes side, blant annet fordi den i liten grad var i samsvar med gjeldende distriktspolitik (Grønlie & Flo, 2009, s. 95–96). Men mye av en slik tankegang

³³ Arbeidsnotat SAF 48/1989.

³⁴ Arbeidsnotat SAF 79/1989.

kom Norman selv til å følge opp som statsråd i arbeids- og administrasjonsdepartementet for Høyre i Bondeviks andre regjering mellom 2001 og 2004.

I arbeidet med NOU 1991: 28 fikk NHHs randsone et større oppdrag – og en større rolle enn i eksemplene over. Hele utredningsarbeidet ble gjennomført som et oppdrag ved instituttet. Resultatet ble først publisert som rapport derfra og deretter som NOU (SAF-rapport 4/91). På denne tiden var imidlertid SAF omdannet til Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning (SNF), som også omfattet det tidligere IØI.

SNF blir til

Da de to institusjonene SAF og IØI ble etablert, var tanken at den førstnevnte skulle være et oppholdssted for forskere finansiert av eksterne midler, mens den sistnevnte skulle være et offentlig finansiert institutt med en eksplisitt rolle som politisk premissleverandør. Som vist, var det først og fremst SAF som ble NHH-forskernes arena for bidrag til politiske beslutninger. Hva med IØI? Med tilknytning til Industridepartementet ble IØI strategisk plassert, men i 1980-årene var prinsippet med at ulike politikkområder skulle holde seg med sine forskningsinstitutter, ikke lenger så sentralt (se også kapittel 2 og 6), og sektorprinsippet var i ferd med å svekkes. Også på andre måter sviktet finansieringen, og 1986 ble et økonomisk vanskelig år for IØI.

Ved utgangen av tiåret tok arbeiderpartiregjeringens stortingsmelding om forskning fra 1989 til orde for en «sterkere kobling av teknologisk kompetanse og kunnskap om økonomi, organisasjon og marked» (St.meld. nr. 28 (1988–89), kapittel 1.2). Ved NHH ble utviklingen fulgt med stor interesse. Det viser et notat om meldingen, skrevet av daværende fungerende rektor Leif B. Methlie og Victor Norman, som var styreformann i SAF. De to tok til orde for å få opprettet et nasjonalt kompetansesenter for næringslivsrettet økonomisk-administrativ forskning, på grunnlag av de eksisterende randsoneinstituttene ved NHH.³⁵

Høyskolen forsøkte å få gjennomslag for denne tanken ved å danne et aksjonsutvalg som stod i kontakt med Kirke- og undervisningsdepartementet. Tanken om et samlet senter var imidlertid ikke like velkommen overalt. Den sterkeste motstanderen var IØIs avtroppende direktør Arne

³⁵ NHHA, mappe 011.7, Notat 16.05.1989.

Selvik; han ønsket å beholde instituttets selvstendighet i forhold til NHH.³⁶ Norman svarte på Selviks motstand med å trekke seg fra IØIs styre. Det kan se ut til at Selvik hadde en viss støtte i Næringsdepartementet (tidligere Industridepartementet), mens Methlie og Norman hentet støtte fra Kultur- og vitenskapsdepartementet. Der var økonomen Hallvard Bakke statsråd, fra Bergen og Arbeiderpartiet. Hva som ble viktigst, er ikke fullt ut utforsket, men dragkampen for og imot å opprettholde IØI kan også tenkes å ha handlet om hvordan hvert politikkområde skulle støtte forskning innenfor sine felt – ja, om selve sektorprinsippet.

Ved inngangen til 1990 var dragkampen over. Da ble IØI, SAF og et tredje institutt, Center for International Business (CIB), slått sammen til Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning (SNF). Dette ble en matriseorganisasjon, der hvert fagmiljø fikk en faglig og administrativ parallell blant instituttene på NHH. Oppdragene ble så håndtert tverrfaglig på tvers av de to institusjonene. SNF opplevde gjennomgående gode resultater de kommende årene, med en årlig omsetning på 60–70 millioner kroner. Prosjektporteføljen var særlig knyttet til teleøkonomi, energiøkonomi og maritime næringer, samtlige sektorer som gjennomgikk viktige endringer i denne perioden.

I slutten av 1990-årene ble den undervisningsorienterte og den forskningsorienterte delen av NHHs randsone vingeklippet. Filialen SNF Oslo som var knyttet til Økonomisk institutt ved UiO, ble lagt ned, og virksomheten der ble videreført av stiftelsen Frischsenteret, som ble opprettet av UiO i 1998. På samme tid ble også alternative tilknytningsformer for hovedavdelingen av SNF i Bergen diskutert. Victor Norman, som da var rektor, var tilhenger av en «sterkest mulig faglig integrasjon mellom NHH og SNF».³⁷ I tankene hadde han Mjøs-utvalgets delutredning som tok til orde for å gjøre randsoneinstitutter til aksjeselskap, som på denne måten sterkere kunne styres av sine eiere (NOU 1999: 18). I 2002 ble Stiftelsen SNF omdannet; stiftelsen ble

³⁶ *Dagens Næringsliv* 02.08.1989.

³⁷ NHHA, e-arkiv, 99/000077, brev 10.09.1999 fra V. Norman til P. Heum.

hovedeier av SNF AS mens NHH og UiB ble minoritets- og deleiere.³⁸ Slik kan vi si at SNF i større grad ble et «felleseie» for et samfunnsvitenskapelig bergensmiljø.

Hva var SAF og SNFs roller i det nyliberale skiftet?

Nyliberalismens framvekst i Norge skjedde samtidig med at NHH ble en viktigere økonomifaglig premissleverandør for norsk økonomisk politikk, en rolle det sosialøkonomiske miljøet ved UiO inntil da hadde vært alene om. Denne utviklingen skyldtes neppe at NHH målbar andre faglige tradisjoner eller politiske orienteringer enn miljøet ved UiO. Hovedforskjellen mellom de to institusjonene var rett og slett at handelshøyskolen hadde en randsone.³⁹ Hvorfor hadde den det?

I utgangspunktet var økonommiljøet i Bergen langt på vei en avlegger av miljøet i Oslo. Både Ragnar Frisch og Ingvar Wedervang hadde hatt stor påvirkning på NHHs faglige profil. På samme måte som i Oslomiljøet ble Bergensmiljøet orientert mot kvantitative analyser og modellbygging. Imidlertid overlevde også mer praktisk orienterte og brukte tradisjoner ved NHH. Disse hadde sitt opprinnelige opphav fra Kontoret f.f.f., som var en del av NHHs første randsone. Den senere opprettelsen av nye forskningsorienterte randsoneinstitutter i 1970-årene var blant annet begrunnet i ønsket om å videreføre slik oppdragsvirksomhet. En viktig forskjell fra mellomkrigstiden var imidlertid at ønsket om å etablere mer anvendt forskning for industrien denne gangen også kom fra staten, ikke bare fra det lokale næringslivet. De politiske miljøene stod imidlertid først og fremst bak opprettelsen av IØI,

³⁸ Mer presis ble forskningsvirksomheten flyttet til Samfunns- og næringslivsforskning AS, SNF AS, mens stiftelsen SNF forvaltet Fond for anvendt forskning. Stiftelsen SNF eide fra starten 80 prosent av aksjene i SNF AS, NHH 16 prosent og UiB 4 prosent. Fra 2011 ble NHH majoritetseier med 85 prosent, UiB solgte seg ut.

³⁹ I denne drøftingen vektlegger jeg randsoneinstitusjonens forskning og formidling av den. Et annet mulig spor kan være at forskningspersonale fra SAF/SNF kom til å prege offentlige institusjoner og slik fikk betydning for skiftet, som Einar Hope, Lars Sørgard, Christine B. Meyer og Tina Søreide, som direktører i Konkurransetilsynet.

mens SAF var mer NHHs eget initiativ. Sistnevnte stod også i en mer rendyrket kvantitativ, makroøkonomisk tradisjon.

På denne måten stod SAF faglig nær det sosialøkonomiske miljøet i Oslo som så langt hadde vært den viktigste premissleverandøren for økonomisk politikk i Norge. Men i tillegg målbar SAF en tradisjon for å studere problemstillinger og perspektiver på et sektor- og bedriftsnivå. Nytt var det også at bergensforskerne kunne skifte hatter ved å bevege seg mellom NHH og SAF, fra teoretiker og akademiker til oppdragsforsker og endringsagent. Var dette avgjørende? Ville et bidrag til en utredning skrevet ved NHH blitt oppfattet som «for akademisk» av beslutningstakerne? Eller motsatt: Ville bidrag til utredninger med henblikk på politisk endring kunne «besudle» NHHs omdømme som akademisk institusjon? Det som er sikkert, er at forskerne selv åpenbart foretrakk å gjøre det på denne måten.

IØI ble åpenbart stående på sidelinjen i prosessene som er omtalt ovenfor. Den kvalitative tradisjonen som vokste fram ved dette instituttet, ble imidlertid videreført innenfor rammene av det senere SNF. Det skjedde ikke minst i form av den senere Porter-studien, som ble presentert i 1991 i *Et konkurransedyktig Norge*, redigert av senere professor i strategi ved Handelshøyskolen BI, Torger Reve. SNFs rolle for å utbre en mer kvalitativ og innovasjonsorientert økonomisk tekning blir slik et mulig tema for videre forskning.

Referanser

- Bjørsvik, E. (2011). Mellom marknad og stat. I E. Bjørsvik & Y. Nilsen, *Norges Handelshøyskole i 75 år: «En læreanstalt av høieste rang»* (kap. 1, s. 23–50). Fagbokforlaget.
- Brox, O. (2003). *Vår kollektive dårskap: Hvordan perverteres den norske offentlige samtalen?* Pax Forlag.
- Grønlie, T. & Flo, Y. (2009). *Den nye staten? Tiden etter 1980. Sentraladministrasjonens historie etter 1945*. Fagbokforlaget.
- Knain, E. (1994). *Sentre og randsoner institusjoner ved norske universiteter og vitenskapelige høyskoler* (Rapport 13/94). Utredningsinstituttet for forskning og høyere utdanning.
- NOU 1978: 33. *Maktutredningen: Om konsentrasjon og marknadsmakt*.
- NOU 1980: 4. *Rentepolitikk*.
- NOU 1989: 14. *Bedrifts- og kapitalbeskatningen – En skisse til reform*.
- NOU 1991: 28. *Mot bedre vitende?*
- NOU 1999: 18. *Organisering av oppdragsvirksomheten*.
- Ovredal, L. (2005). Prinsipper for næringspolitikken: Næringsnøytralitet versus konkurranse- og næringsnøytralitet. *Økonomisk forum*, 59(9), 27–34.

- Reve, T., Lensberg, T. & Grønhaug, K. (Red.). (1992). *Et konkurransedyktig Norge*. Tano Aschehoug.
- Skoie, H. (2005). *Norsk forskningspolitikk i etterkrigstiden*. Cappelen Akademisk Forlag.
- St.meld. nr. 28 (1988–1989). *Om forskning*.
- Søilen, E. (2002). *Hvorfor gikk det galt? Statens rolle i utviklingen av norsk næringsliv etter 1945*. Gyldendal Akademisk.
- Thue, L. (1996). *Strøm og styring: Norsk kraftliberalisme i historisk perspektiv*. Ad Notam Gyldendal.